

principi magijske prakse (II)

bojan jovanović

MOĆ ŽELJE I UKIDANJE VREMENA

Kritika Frezjerove koncepcije koju je izvršio Sigmund Freud, revalorizujući u izviesnom smislu i značaj Tajlorove koncepcije animizma, pružila je i odgovarajuće psihološko tumačenje magije. Nastojeći da rasvetli pravi uzrok zablude zamenjivanja prirodnih zakona psihološkim, Freud ukazuje da dominacija asocijativnih ideja u magijskim radnjama proističe iz pokušaja ostvarivanja čovekovih želja.⁴¹ Zato je i precenjivanje želje, odnosno pridavanje željenih svojstava predmetima, prema osnivaču psihoanalize, praćeno i odgovarajućim verovanjima koje tako pogrešno uspostavljenu vezu smatra i stvarnom, pa se magija u ovom kontekstu i javlja prvenstveno kao oruđe animističkog načina mišljenja.⁴² Radnje ili reči kojima se posredstvom analogija nastoje pridati željene osobine određenoj osobi ili predmetu ukazuju, dakle, na magiju kao na način uticanja na realnost. Magijska praksa željenog ostvaruje se na osnovu analogija kojima se pripisuju pozitivna ili suzbijaju negativna svojstva. Iako je imaginarni način realizovanja želja, magijska kontrola stvarnosti, sa stanovišta vršioća radnje, smatra se realnom. Mehanizam koji deluje u magiji, kako se smatra, nije u skladu sa realnošću, već izražava nastojanje da se principom želje ovlada realnošću.⁴³ U magijskom mišljenju dolazi do izražaja, prema psihoanalitičkom tumačenju, specifična logika primarnog procesa vezana za arhaičnu mentalnu aktivnost nesvesnog neopterećenog zahtevima realnosti, vremena, uobičajene logičnosti i reda.⁴⁴ Pojam magijskog mišljenja posebno je rasvetljen u okviru razvojne psihologije,⁴⁵ tako da bi se ovom prilikom ograničili na već iznete karakteristike čija je relevantnost nesumnjiva za bolje razumevanje suštine magijske prakse. Budući da rezultira iz primarnog procesa, magijska aktivnost se odvija s one strane principa realnosti i nepostojećih uobičajenih prostorno-vremenskih relacija. Magijskim postupcima nastoji se ostvariti željeno, sažimanjem, odnosno ukidanjem vremena. U tom smislu su ove radnje po karakteristikama savremenosti analogne liminalnoj fazi obreda prelaza.⁴⁶

Zapravo, u liminalnoj obrednoj fazi karakterističnoj po društveno neodređenom vremenu, prelaz ritualnog subjekta iz jednog statusa u drugi praćen je i odgovarajućim postupcima vezanim za prenošenje određenih svojstava. Njihova avremenost u ovoj ritualnoj fazi društveno je objektivizirana i potvrđena kroz pojam bezlične sile inherentne ritualnom subjektu u središnjoj obrednoj fazi. Sila koja omogućuje funkcionisanje magije uprkos postojećim logičkim protivrečnosti, implicira logičku primarnost na upravo onom nivou mentalnog procesa koji čini osnov čitavog jednog karakterističnog odnosa prema prirodi i objektivnom svetu. Logička primarnost magije izražena u mani — bezličnoj sili — koja predstavlja, kako ističe Levi—Stros, onaj višak značenja koji omogućuje dovođenje u vezu različitih elemenata⁴⁷ proističe iz želje za ovladavanjem realnošću, pri čemu dolazi do potpune negacije postojećih vremensko-prostornih relacija. Nastojeći da odgovori na pitanje o poreklu magije, Branislav Malinovski je isticao da ona nema porekla, jer nije ni proizvedena ni izmišljena, već da je od samog početka bila samo određeno svojstvo stvari i procesa koji su interesovali čoveka, ali koji su uzimali njegovoj racionalnoj kontroli.⁴⁸ Verovanje u sopstvenu duhovnu moć je, prema njemu, osnov magijske prakse čije je uporište prožeto stvarnošću čovekovog neposrednog iskustva.⁴⁹ Antipodna razumu, pa zato i nesamerljiva njegovim parametrima, magija je način aktiviranja čovekovih latentnih potencijala vezanih za veru u čudo i nemoguće, ali usmerenih prvenstveno na suzbijanje neobjašnjivih uticaja.⁵⁰ Magijske radnje su uvek proporcionalne stepenu opasnosti i neizvesnosti, ističe Malinovski, pa je zato i njihova komplementarnost racionalnim i svrsishodnim postupcima zavisna prvenstveno od osećanja čovekove nesigurnosti i nemoći.⁵¹ Proničući i logiku magijskog mišljenja, ukazao je na magiju u kontekstu svojevrsnog odgovora na čovekovo osećanje beznađežnosti i bespomoćnosti u svetu.

MAGIJA I POSTOJEĆA TRADICIJA

Stavljajući u sumnju navedenu teoriju Malinovskog po kojoj magija i religija pružaju čoveku osećaj sigurnosti i samopouzdanja, Redklif-Braun je na osnovu analize izviesnih obrednih sadržaja istakao mogućnost uspostavljanja upravo suprotne teorije po kojoj su strah i nesigurnost psihičke posledice samog postojanja određenog magijskog obreda i verovanja vezanih za njega.⁵² Sagledani u kontekstu društvene zajednice u kojoj se javljaju kako čovekovi strahovi, i nespokojstva, tako i njegove

nade, magijsko-religijski oblici života se moraju posmatrati u tim kompleksnim i višeznačnim relacijama. Postojanje ovih magijskih formi treba, naime, sagledati i u znatno širem kontekstu njihovih kulturnih značenja vezanih za svojstvo represivnosti i sprečavanje slobodnog, neposrednog ispoljavanja čovekovih nagona.⁵³ Svaki magijski postupak je, dakle, izraz određene kulture, pa se u tom smislu ne može govoriti o nekom prirodnom načinu, već prvenstveno o utvrđenom činu čija je magijska delotvornost neposredno povezana sa njegovim pravilnim izvršavanjem.⁵⁴ Međutim, budući da neizvršavanje tradicijom utvrđenih radnji o određenim okolnostima, kao što su, na primer, prelomni trenuci u životnom ciklusu pojedinca, implicira verovanje u mogućnost negativnih posledica, svaki postupak učinjen sa motivacijom da „tako se valja“ poseduju i svoju magijsku dimenziju. „Svaki ritual, veli Levi—Stros, naginje magiji, a svaka magija specijalizaciji pojedinca ili porodice.“⁵⁵ Postajući svojevrsna kulturna obaveza i institucija, magijska praksa se udaljavala od svojih izvornih principa, dobijajući sve više, kako ističe Zigmund Bauman, negativno značenje.⁵⁶ Prema poljskom autoru, ovakvim delovanjem ne može se u postojećem poretku ništa bitno promeniti, pa se stoga i neizvršavanje tradicijom već utvrđenih magijskih postupaka mogu samo narušiti postojeći zakoni i prouzrokovati neželjene, negativne posledice.⁵⁷ „Smešteni u okvire utvrđenog odreda magijski postupci su i sami elemenat prirode: nije dopuštena ni promena forme obreda, niti korišćenje obreda za postizanje ciljeva suprotnih prirodi. Ova magijska „aktivnost“ u suštini je izraz pasivnog stava prema svetu.“⁵⁸ Ovo Baumanovo stanovište možemo prihvatiti samo za određenu vrstu magije koja se vrši po sili tradicije i koja se po inerciji pretvara u praznovericu. Međutim, za magijske postupke u okviru obreda prelaza, navedeni fatalizam se nastoji prevladati magijskim postupkom oponašanja negativnog, odnosno njegovim fiktivnim proizvođenjem kao načinom supstituisanja realnog. Tako, na primer, postupak zakopavanja kokoši sa pokojnikom nema karakter žrtve, već substitucije trećeg pokojnika. Ovaj čin je, zapravo, način ubacivanja dopunskog beočuga u već utvrđenom lancu prirodnog poretka⁵⁹, ali sa osnovnom magijskom svrhom prevazilaženja neminovnosti. Funkcionalistički pristup, dakle, kako je primetio Evans Pručard, samo delimično objašnjava magijske postupke, jer proučavanje kulture iz aspekta njenih tvoraca, odnosno iz aspekta vršioća magijskih radnji otkriva u ovim postupcima koherentan i sledan sistem mišljenja, u kome se značajno mesto posvećuje tumačenju mističke uzročnosti kao odgovora na pitanje zašto se nešto dogodilo.⁶⁰

Ukoliko se, dakle, u okviru evolucionizma magija nastojala da protumači prvenstveno iz individualno-psihološkog aspekta, onda su potonja funkcionalistička istraživanja bila usmerena prvenstveno ka otkrivanju njenih socijalno-psiholoških aspekata. Kritika koju su francuski sociolozi uputili evolucionističkim Tajlorovim i Frezjerovim teorijama inspirisana je težnjom za adekvatnim sociološkim definisanjem magije i religije. Razmatrajući magiju u kontekstu religije, Iber i Mos, a nešto kasnije i Dirken otkrivaju i ukazuju na čitav sistem verovanja bitnih za postojanje i vršenje magijske prakse, čijim je odvajanjem od prvobitnih religijskih korena ona postala dostupna i pojedincima.⁶¹ Društveni karakter svetog kao specifični proizvod kolektivne delatnosti poslužio je navedenim autorima kao osnov za preispitivanje načina njegovog funkcionisanja u magiji kao osobenoj individualnoj aktivnosti. Srodna religiji i tehnici, magija se i bitno razlikuje od njih, jer nasuprot religijskom afinitetu za spstraktnim ona teži konkretnom utemeljujući veštinom činjenja najnaivniji oblik tehnike.⁶² Stavljajući kolektivne sile i ideje u funkciju individualnih uobrazilja, magija neposredno povećava mogućnost verovanja u čudno, nemoguće i natprirodno. Nedovoljno usaglašene i nemoćne izraze pojedinačnih potreba ona konačno uobličava i kroz obred čini magijski delotvornim,⁶³ odnosno, kako je to kasnije iskazao Malinovski, magija izvire u verovanju u specifičnu čovekovu moć potvrđenu tradicijom i dokazanu čudom.⁶⁴ Ističući da kada se govori o magiji treba imati u vidu i njeno idejno bogatstvo koje je i povezuje sa počecima nauke, Iber i Mos, ukazuju na to da se magijska moć i smatra zavisnim od posedovanja magijskog znanja, odnosno fundusa ideja koje omogućuju što uspešnije obavljanje magijske prakse.⁶⁵ Zato svuda gde magija funkcionise, magijski sudovi prethode magijskom iskustvu, a rituali koji se imaju za cilj prvenstveno da ih potvrde, a nikako da ih ospore ili dovedu u pitanje.⁶⁶ Iz navedenog proističe da je magija rezultat jednog deduktivnog procesa od društveno opštih religijskih obreda do individualne, privatne i skrivene forme delovanja. Ovakav zaključak ukazuje najpre na to da je magija društveno minimizirana, pa zato i sasvim neadekvatno sagledana u pokušaju francuskih naučnika. Zato je u pravu Džems kada ističe da Iber i Mos greše smatrajući je društveno nelegitimnu i suprotstavljenu vladajućem poretku, jer su pojedini magijski rituali upravo relevantni za širu zajednicu.⁶⁷ Magijska praksa vezana za obrede prelaza čini se da na najbolji način potvrđuje širu društvenu relevantnost magije, u ovim ritualima.

STRATEGIJA ARHAJSKE UTOPIJE

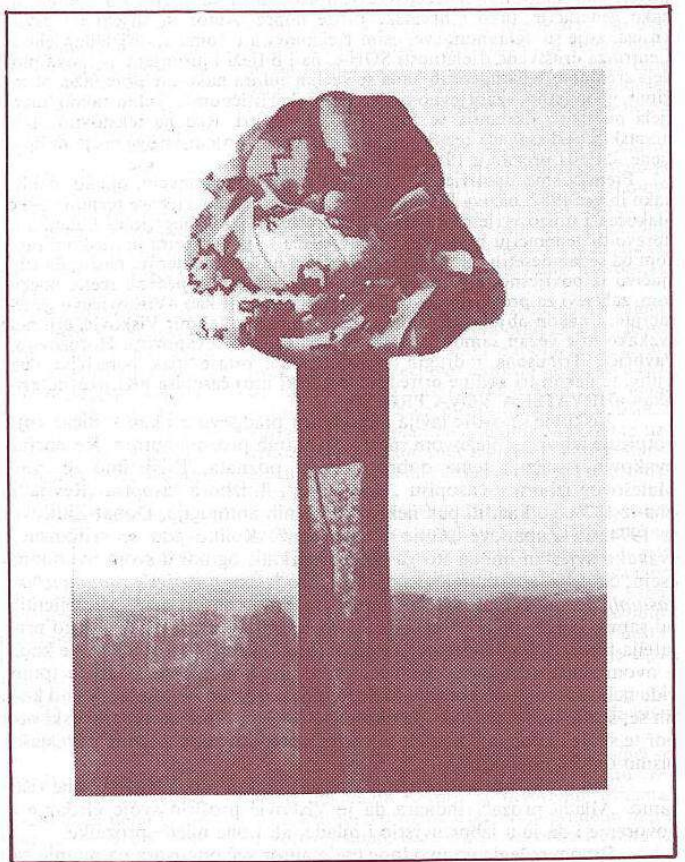
Govoreći o psihološkim aspektima magije ukazali smo na određene karakteristike njene logičke primarnosti, i ukorenjenosti u mentalnom procesu koji prethodi čovekovim svesnim nastojanjima. Ovo izvorište magijske prakse pokazuje se bitnim i za definisanje magijskih postupaka u kontekstu, ili naspram, svrsishodnih tehničkih radnji.

Naime, osim neposrednih, konkretnih radnji vršenih radi sasvim određenih ciljeva, čovek je pribegavao i magijskim postupcima najneposrednije vezanih za ostvarenje tih ciljeva. Različiti od neposrednih, utilitarnih radnji, ovi postupci su se temeljili na potpuno drugačijim pretpostavkama vezanim za osnove jedne posebne vrste prakse. Sagledavajući magiju u kontekstu obreda koji predstavlja simboličku transformaciju čovekovog neposrednog iskustva, odnosno transcendiranje ravni neposredne utilitarnosti, Suzana Langer ističe da izražajna vrednost magijskih postupaka ima daleko veći značaj od bilo kakve konkretne svrhe.⁶⁸ Razvijena na određenim mentalnim pretpostavkama i u određenim kulturnim uslovima, magijska praksa izražava nastojanje za transcendiranjem postojećih okvira. U tom smislu se magijske radnje kao bitno različite od postupaka čije se značenje iscrpljuje neposrednom utilitarnošću pokazuju podobnim za vršenje željenih uticaja na sile i animističke entitete koje postoje izvan okvira čovekovog neposrednog iskustva. Nastojanje da se izvrši optimalan učinak ovakvim delovanjem određuje magiju, prema našem mišljenju, kao arhaiski model utopijskog. Naime, za razliku od utopističkog koje podrazumeva nemogućnost ostvarenja, utopijsko je, kako ističe Ernest bloh, apstraktno zahvatanje iznad same realnosti.⁶⁹ Iako magiju, dakle, možemo sagledati i kroz njenu utopističku dimenziju određenu prvenstveno neadekvatnim sredstvima radi ostvarenja određenih ciljeva, njen utopijski karakter se temelji na specifičnosti u pogledu uticaja i realizovanja potrebnog, željenog i mogućeg. Koreni magijske prakse vezani su, prema Marksu, za stvarne društveno-ekonomske mogućnosti čovekovog ovladavanja prirodnim silama.⁷⁰ Zato ovakav način ovladavanja prirodnom neminovno iščekava kada čovek stvarno njome zagospodari.⁷¹ Međutim, nagoveštavajući i izražavajući čovekovu težnju za uspostavljanjem kontrole nad prirodnim, magijsko-religijska svest je razvila i utopijsku dimenziju svoje strategije. Budući da je praktična vrednost magijsko-animističkog mišljenja zanemarljiva, njena uloga je od posebne važnosti, kako ističe Rudi Supek, u buđenju intelektualne funkcije apstraktnog predstavljanja koja će tek kasnije dobiti svoj pravi značaj.⁷² Magijsko naslućivanje čovekovih duhovnih potencijala ukazuje, dakle, na potrebu revalorizacije magije iz jednog drugog aspekta iz koga se može najadekvatnije sagledati njena utopijska suština. Magijska misao, je, prema Levi-Strosu, „senka što ide ispred tela kome pripada, u izvjesnom smislu potputna kao i ono, isto toliko dovršena i koherentna u svojoj nematerijalnosti kao i materijalno biće kome samo prethodi“.⁷³ Teorijski aspekt tzv. „divlje misli“ je zato svojevrsna prethodnica praksi baziranoj na precizno definisanim pojmovima korisnog i nekorisnog.⁷⁴ Ukoliko korene magije vezujemo za određene, nedovoljno razvijene društveno-ekonomske uslove, čiji razvoj dovodi do ukidanja njenih razloga za održavanje, onda formiranje i dominacija osećanja magijske svemoći, karakterističnih za narcisoidnu fazu razvoja čovekovog psihičkog aparata, predstavlja uporište njegovoj psihološkoj i egzistencijalnoj orijentaciji.⁷⁵ Magija je predstavljala osnov čovekovog prvobitnog odnosa prema prirodi, a njegovo shvatanje o međusobnoj povezanosti objekata i pojava u prirodi i verovanje u celinu je postalo istinsko jedinstvo njegovog realnog životnog odnosa prema objektivnoj stvarnosti.⁷⁶

Ovakav odnos determinisan je animističkom i aktivističkom komponentom. Naime, javni okolni svet otkriva se čoveku kroz svoju živu prisutnost, kroz vitalnost svoje animizirane partikularnosti koja podstiče i intenzivira čovekovo interesovanje ka mogućnosti neposrednog magijskog uticaja. Primitivan čovek, kako ističu H. i H. Franfort, ne zna za svet bez života, koji je za njega prevashodno „Ti“ i prema kome on u kontekstu magijske prakse iskazuje aktivan odnos.⁷⁷ Inherentna, dakle, svim postupcima vršenim u cilju uticaja na svet, magija implicira saznanje o čovekovoj relativnoj zavisnosti od spoljnih uslova i težnju da svaku novu okolnost pretvori u sopstvenu situaciju u kojoj će do izražaja doći njegova želja za ostvarenjem određenih ciljeva. U tom smislu je i moguće magiju razlikovati od kulta koji podrazumeva potpuno drugačiji, ritualni odnos, jer, nasuprot magijskim postupcima kojima se nastoji izvršiti određeni uticaj na stvarnost uključujući i sile izvan čovekove neposredne kontrole,⁷⁸ kulturnim pravilima i radnjama se izražava poštovanje i obožavanje biljaka, životinja, prirodnih sila, duša pokojnika i sl.⁷⁹

Kao i kasnija nauka i magija je od samih svojih početaka način uspostavljanja kontrole nad stvarnošću praćene i odgovarajućim predstavama i tumačenjima. Izražavajući kako čovekovu želju, tako i način njenog fiktivnog zadovoljenja, magi ja je, kako ističe Anri Bergson, urođena čoveku, jer ne predstavlja način na koji se ostvaruje željeni ishod, već veština kojom se nastoji iznuditi potrebna saglasnost stvari.⁸⁰ Upravo iz ove perspektive je i razvijena dimenzija utopijskog u magijskoj praksi kao sredstvu neposrednog i aktivnog čovekovog odnosa prema svetu. Potvrdu za ovaj naš stav o magiji kao arhaiskoj utopiji nalazimo i u mišljenju Martina Bubera koji smatra da slika sveta primitivnog čoveka nije magijska po tome što u svom središtu sadrži verovanje u čovekovu čarobnu snagu, već po tome što predstavlja posebnu vrstu opšte magije koja je ishodište svakog njegovog bitnog delovanja.⁸¹ Inspirisana mogućnošću čovekovog aktivnog, neposrednog delovanja u smeru željenog ishoda, magija podrazumeva i izvjesnu mentalnu ekonomičnost izraženu u osnovnim zakonitostima magijske prakse. Magijsko „proizvođenje“ dopune postojećem objektivnom poretku stvari je, kako veli Levi-Stros, fiziomorfizam ili naturalizacija ljudske akcije neodvojiv od procesa religijske humanizacije prirodnog zakona, pa se zato i ne može

dovoditi u vezu sa određenom etapom evolucijskog razvoja magijsko-religijske svesti, jer i u magiji i u religiji uvek postoje obe komponente čiji je samo stepen zastupljenosti promenljiv.⁸² Vršilac magijske radnje, prema francuskom antropologu, verujući u lanac uzročno-posledičnih relacija ubacuje dopunske elemente i svojim radnjama daje svojstvo nužnosti.⁸³ Utvrđujući koordinate produktivnog aspekta analogijske misli, Moris Godelije ističe njenu ulogu u religiji kao sredstvu tumačenja sveta, a u magiji kao načinu praktičnog delovanja i preobražavanja realnosti.⁸⁴ Međutim, uz napomenu da se stroge granice između magije i religije ne mogu tako precizno određivati, značajan je autorov pokušaj utemeljenja teorijski relevantnih pretpostavki za razumevanje same suštine magijske prakse. Nastojeći da izvrši svojevrsnu sintezu strukturalizma i marksizma, Godelije na osnovu dijalektičkih teorijsko-metodoloških postulata otkrivenih u Marksovom „Kapitalu“ ukazuje na mogućnost promišljanja sistema religije iz perspektive njihove privredne strukture identične izvjesnim proizvodnim odnosima.⁸⁵ U kontekstu specifične proizvodnje magija se može definisati kao specifičan način stvaranja imaginarne realnosti kroz koju se opšti zakoni proizvodnje prelamaju samo u posebnom vidu. Sagledana kao posebna oblast ljudske prakse, magijsko-religijska delatnost je svojevrsan način ovladavanja i prevazilaženja kritičnih životnih situacija⁸⁶ u kojima želja za ostvarenjem određenih ciljeva prevazilazi mogućnosti za njihovu stvarnu realizaciju. Međutim, postupci čija imaginarna realnost doprinosi prevazilaženju egzistencijalnih i društvenih neizvesnosti potvrđuju utopijski karakter magijske prakse.

Rezultati dosadašnjih proučavanja magije, sažeto izloženi u prethodnim redovima, imali su za cilj da ukažu na kompleksnost pojave koja izmiče jednosmernim i redukovanim tumačenjima. Osnovne karakteristike ovih stavova zato i podstiču pokušaj njenog šireg sagledavanja i definisanja. Prihvatajući animistički karakter magije koji podrazumeva mogućnost svojevrsnog delovanja radi ostvarenja konkretnih i neposrednih ciljeva, ukazali smo na to da su principi ovog delovanja najneposrednije povezani sa logikom primarnog mentalnog procesa. Jednostavnost asocijativnog principa magije stvara privid o lakoći njenog razumevanja. Međutim, izražajnim, manifestni plan kome se magija iskazuje kao sasvim jednostavna aktivnost predstavlja samo povod otkrivanju i istraživanju njenih latentnih značenja. Duboka psihološka, i proizvodna motivisanost magijskih radnji čije se delovanje ne može poistovećivati sa fiktivnim uticajem ocrta i njenu utopijsku dimenziju. Podrazumevajući i plan socijalne realnosti, magijska praksa do posebnog izražaja dozala i u obredima vršenim u cilju ovladavanja i prevazilaženja kriznih situacija u životnom ciklusu pojedinca. U obredima vezanim za rođenje, sklapanje braka i smrt magijska komponenta se ispoljava i kao modus regulisanja postojećih društvenih potreba u okviru važećih pravila jedne zajednice. Zato je i istraživanje uloge i značaja magije u ovim obredima jedan od aktuelnijih i zanimljivijih naučnih zadataka.